Scholars World
INTERNATIONAL PEER REVIEWED REFEREED MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF CONTEMPORARY REASERCH
Impact Factor: 4.433
Online ISSN: 2320-3145, Print ISSN: 2319-5789

उच्च शिक्षण आणि शाश्वत विकास :- एक अभ्यास

प्रा.जितेंद्र दिलीप पगार

(इतिहास विभाग) महाराजा सयाजीराव गायकवाड कला, विज्ञान व वाणिज्य महाविद्यालय मालेगाव कॅम्प ता. मालेगाव जि .नाशिक

प्रस्तावना:

आजच्या जागतिक युगात विकासाचा अर्थ केवळ आर्थिक प्रगती नसून पर्यावरणीय संतुलन, सामाजिक न्याय आणि आर्थिक समृद्धी यांचा समन्वय असणे आवश्यक आहे. या सर्वांचा समतोल राखणारी संकल्पना म्हणजे शाश्वत विकास. शाश्वत विकासासाठी समाजातील प्रत्येक घटकाची भूमिका महत्त्वाची असते, त्यात उच्च शिक्षण व्यवस्था अत्यंत महत्त्वाची मानली जाते. विद्यापीठे आणि महाविद्यालये ही केवळ ज्ञान देणारी संस्था नसून समाजात जागरूक, जबाबदार आणि पर्यावरणपूरक नागरिक तयार करणारी केंद्रे आहेत. संशोधन, नवकल्पना आणि सामाजिक जागृती यांच्या माध्यमातून उच्च शिक्षण शाश्वत विकासाला दिशा देऊ शकते. त्यामुळे उच्च शिक्षण आणि शाश्वत विकास यांचा परस्पर संबंध अभ्यासणे अत्यंत आवश्यक आहे.

संशोधनाचे उद्दिष्टे :-

१. उच्च शिक्षणाची संकल्पना आणि त्याचे महत्त्व स्पष्ट करणे.
२. शाश्वत विकासाची संकल्पना समजावून सांगणे.
३. शाश्वत विकासात उच्च शिक्षणाची भूमिका अभ्यासणे.

गृहितके:-

१. उच्च शिक्षण प्रणाली शाश्वत विकासासाठी प्रभावी साधन ठरू शकते.
२. उच्च शिक्षणामध्ये पर्यावरण, सामाजिक न्याय आणि आर्थिक विकासाशी संबंधित शिक्षण दिल्यास समाज अधिक शाश्वत बनू शकतो.
३. संशोधन व नवकल्पनांद्वारे उच्च शिक्षण संस्था शाश्वत विकासाच्या उद्दिष्टांची पूर्तता करू शकतात.

संशोधन पद्धती:-

या संशोधनासाठी द्वितीयक साधनांचा (Secondary Sources) वापर करण्यात आला आहे. पुस्तके, संशोधन लेख, सरकारी अहवाल, शैक्षणिक संकेतस्थळे आणि आंतरराष्ट्रीय संस्थांचे अहवाल यांचा अभ्यास करून माहिती संकलित करण्यात आली आहे. वर्णनात्मक आणि विश्लेषणात्मक पद्धतीने विषयाचे विश्लेषण केले आहे.

उच्च शिक्षणाची संकल्पना:-

शालेय शिक्षणानंतर दिले जाणारे महाविद्यालयीन व विद्यापीठीय शिक्षण म्हणजे उच्च शिक्षण होय. या शिक्षणाचा उद्देश विद्यार्थ्यांना विशिष्ट विषयाचे सखोल ज्ञान देणे, संशोधनाची दृष्टी विकसित करणे आणि समाजासाठी सक्षम मनुष्यबळ तयार करणे हा आहे. उच्च शिक्षणामुळे व्यक्तीमध्ये वैज्ञानिक दृष्टिकोन, सामाजिक जाणीव, नेतृत्वगुण आणि नवकल्पनांची क्षमता विकसित होते. त्यामुळे समाजाच्या सर्वांगीण विकासात उच्च शिक्षणाचे महत्त्व मोठे आहे.

शाश्वत विकासाची संकल्पना:- शाश्वत विकास ही संकल्पना 1987 च्या ब्रुंटलँड आयोगाच्या अहवालात मांडण्यात आली. या संकल्पनेनुसार "सध्याच्या पिढीच्या गरजा पूर्ण करताना पुढील पिढ्यांच्या गरजांवर परिणाम न होईल असा विकास म्हणजे शाश्वत विकास."शाश्वत विकासाचे तीन प्रमुख घटक आहेत:

१. पर्यावरणीय संरक्षण
२. सामाजिक समता
३. आर्थिक विकास

संयुक्त राष्ट्रांनी 2015 मध्ये 17 शाश्वत विकास उद्दिष्टे (SDGs) जाहीर केली. यामध्ये शिक्षण, गरिबी निर्मूलन, पर्यावरण संरक्षण, लैंगिक समानता आणि आर्थिक विकास यांसारख्या उद्दिष्टांचा समावेश आहे.

शाश्वत विकासात उच्च शिक्षणाची भूमिका:-

१. पर्यावरणीय जागरूकता:- उच्च शिक्षण संस्थांमध्ये पर्यावरण शिक्षण, हवामान बदल, जैवविविधता आणि नैसर्गिक संसाधनांचे संवर्धन याबाबत शिक्षण दिले जाते. त्यामुळे विद्यार्थ्यांमध्ये पर्यावरणाबद्दल जागरूकता निर्माण होते.

2. संशोधन व नवकल्पना:- विद्यापीठे आणि संशोधन संस्था नवीन तंत्रज्ञान, नवी ऊर्जा, पाणी व्यवस्थापन, कचरा व्यवस्थापन यावर संशोधन करतात. या संशोधनामुळे शाश्वत विकासासाठी नवीन उपाय सापडतात.
3. सामाजिक विकास:- उच्च शिक्षणामुळे समाजातील असमानता कमी होण्यास मदत होते. शिक्षणामुळे महिलांचे सक्षमीकरण, सामाजिक न्याय आणि समान संधी निर्माण होतात.
4. कौशल्य विकास:- उच्च शिक्षण विद्यार्थ्यांना आधुनिक कौशल्ये देते. त्यामुळे रोजगारनिर्मिती वाढते आणि आर्थिक विकासाला चालना मिळते.
5. धोरणनिर्मितीमध्ये योगदान:- शिक्षणतज्ज्ञ आणि संशोधक शासनाला धोरणनिर्मितीमध्ये मार्गदर्शन करतात. त्यामुळे शाश्वत विकासासाठी योग्य धोरणे तयार होतात.

भारतातील उच्च शिक्षण आणि शाश्वत विकासासाठीचे उपक्रम:-

भारत सरकारने उच्च शिक्षणाद्वारे शाश्वत विकासाला चालना देण्यासाठी अनेक उपक्रम सुरू केले आहेत. ते आपल्याला खालील प्रमाणे सांगता येतील

१. राष्ट्रीय शिक्षण धोरण 2020 (NEP 2020) – बहुविषयक शिक्षण, संशोधन आणि कौशल्य विकासावर भर.
२. स्वच्छ भारत अभियान – महाविद्यालयांमध्ये स्वच्छता व पर्यावरण संवर्धन.
३. ऊर्जा संवर्धन व हरित कॅम्पस उपक्रम – सौरऊर्जा, पाणी बचत, वृक्षारोपण.
४. राष्ट्रीय सेवा योजना (NSS) – विद्यार्थ्यांमध्ये सामाजिक जबाबदारीची भावना निर्माण करणे.
५. अटल इनोव्हेशन मिशन – नवकल्पना आणि संशोधनाला प्रोत्साहन.

आव्हाने :-

उच्च शिक्षणाच्या माध्यमातून शाश्वत विकास साधताना काही आव्हाने दिसून येतात.

१. शिक्षणामध्ये पर्यावरण विषयाचे अपुरे समावेशन.
२. संशोधनासाठी निधीची कमतरता.
३. ग्रामीण भागात उच्च शिक्षणाच्या मर्यादित सुविधा.
४. शिक्षण आणि उद्योग क्षेत्रातील कमी समन्वय.
५. पर्यावरणीय मूल्यांबद्दल जागरूकतेचा अभाव.

उपाययोजना :-

उच्च शिक्षण अभ्यासक्रमात शाश्वत विकास विषय अनिवार्य करणे.
पर्यावरणीय संशोधनासाठी अधिक निधी उपलब्ध करणे.
हरित कॅम्पस आणि ऊर्जा बचतीचे प्रकल्प राबवणे.
उद्योग आणि शिक्षण संस्था यांच्यात सहकार्य वाढवणे.
विद्यार्थ्यांना सामाजिक आणि पर्यावरणीय उपक्रमांमध्ये सहभागी करणे.

निष्कर्ष:-

उच्च शिक्षण आणि शाश्वत विकास यांचा परस्पर संबंध अत्यंत महत्त्वाचा आहे. शिक्षणामुळे समाजात जागरूकता, वैज्ञानिक दृष्टिकोन आणि जबाबदार नागरिक तयार होतात. संशोधन, नवकल्पना आणि सामाजिक उपक्रमांच्या माध्यमातून उच्च शिक्षण संस्था शाश्वत विकासाच्या उद्दिष्टांची पूर्तता करू शकतात. भारतासारख्या विकसनशील देशासाठी शाश्वत विकास साधण्यासाठी उच्च शिक्षणाची भूमिका अधिक महत्त्वाची आहे. त्यामुळे शिक्षण व्यवस्थेमध्ये पर्यावरण, सामाजिक न्याय आणि आर्थिक विकास यांचा समतोल साधणारे शिक्षण देणे ही काळाची गरज आहे.

संदर्भसूची:-

१. प्रा. डॉ. किशोर पवार व प्रा. नलिनी पवार. पुणे: निराली प्रकाशन.
२. जनार्दन वाघमारे (2010). शिक्षण : समाज परिवर्तन व राष्ट्रीय विकास. पुणे: कॉन्टिनेन्टल प्रकाशन.
३. जोशी, गोपाळ. (2013). ग्रीन ब्रिजेस. पुणे: मेनका प्रकाशन.
४. देशमुख, एस. (2015). पर्यावरण आणि शाश्वत विकास. पुणे: डायमंड पब्लिकेशन.
५. पाटील, एस. पी. (2018). पर्यावरण अध्ययन व शाश्वत विकास. कोल्हापूर: फडके प्रकाशन.